

ЛИТВИНОВ

Володимир Олександрович,

аспірант кафедри господарсько-правових та суспільно-політичних дисциплін факультету права, гуманітарних і соціальних наук Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля

КУЛЬТУРОЛОГІЧНІ ВИМІРИ ПРАВА В КОНТЕКСТІ ПРОБЛЕМ ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ГРОМАДЯНИНА УКРАЇНИ

Ідентичність спирається на самовизначення особистості в певних сферах існування та діяльності [5]. Для поняття «український» має значення два головних складники: національний (етно-національний) і громадянський (політичний). Їх взаємовідношення та взаємозв'язок викликає багато дискусій і навіть суперечок, що посилюються ще й різними тлумаченнями національного. Проте, юридично маємо зафіксоване значення такого взаємовідношення в Законі України «Про культуру»: «визнання культури пріоритетом стратегічних національних інтересів України і одним із основних факторів самобутності Українського народу – громадян України всіх національностей» [4, Ст. 3.1].

Для людини поза культурою ніякого буття не існує, культура є способом людського буття та простором її можливостей, що їх вона втілює в часі, як то доводить видатний український філософ і культуролог М. Попович [7, Розд. 3]. Поняття «виміри» у нього є раціональністю, що корелюється з культурою. Раціональність як евристичну дієвість культурологічних вимірів М. Попович продемонстрував у праці «Нариси історії культури України» [8], за яку отримав Шевченківську премію, де значну увагу приділив питанням українського права. З початкових часів української державності в Русі «мовний вимір» та «вимір культури побуту» розглядається «у культурно-політичній перспективі України» [8, с. 65-68]. Зокрема, «мовний вимір» розглядається як взаємовідношення спеціалізованої, «високої», книжної мови культу та права і мовою населення як місцевими діалектами.

З припущенням частки умовності, можна через цей «вимір», який посилюється й «виміром» поточного буття («культури побуту»), зазначити два рівні самоідентифікації в Русі. Такий, що (з такою ж часткою умовності) в сучасній термінології можна назвати «етно-національним» («племінним» у М. Поповича). І таким, що втілювався на державницькому рівні (право здійснювалося централізовано, а фінансово-економічно переважно на користь володаря – князя), його можна назвати «громадянським» (хоча, звісно, йдеться про підданство й залежність). У цьому випадку головним є констатування природності й необхідності таких рівнів ідентичності. Ця констатація є

результатом фіксації раціональних підстав культурологічних вимірів навіть в умовах не усвідомлення такої раціональності. Або натомість усвідомлення через специфічні для тих часів засади: інтереси економічні, що силою втілюються в інші, насамперед політичні. Необхідність культурологічних вимірів права стає очевидною, виходячи з буття людини як культури через пошуки засад ідентичності.

«Нариси історії культури України» М. Поповича є навчальним посібником, тому зазначене в ньому має й педагогічне значення. Стосовно культурологічного обґрунтування значення вимірів права є приклади також в інших навчальних посібниках. Вітчизняні культурологи розглядають політико-правові відносини як невід'ємну частину культури будь-якого народу, наприклад, у посібнику «Культурологія» (автори С. Абрамович, М. Тілло, М. Чікарькова) одна з тем має назву «Еволюція політико-правових систем як поступ культури». Там, приміром, питання самовизначення та самоідентифікації населення Англії красномовно тлумачить Т. Гоббс через добровільність надання влади королю та такого ж добровільного підкорення «природним законам» [1, с. 105-106]. Ця відома логіка його «Левіафана» через саме культурологічні виміри (відштовхування від «Біблії» тощо) раціоналізує й логіку такого самовизначення. Першим за значенням стає підданство (тут ще й в поєднанні з віросповіданням, конфесіональною належністю), тобто «громадянство», а потім йдеться про інше, він говорить про «місцеве» (у М. Поповича «племінне»).

Отже, культурно-історичні засади формування ідентичності, що їх відбито в раціоналізованих спробах «вимірювання», можуть бути аргументацією для наступного логічного підсумку міркувань: українське як громадянське (політичне) є більш широким за змістом, ніж національне (етно-національне). У питанні ідентичності як актуальному для сучасного громадянина України таке розуміння є принциповим. Однак, розуміти слід і другий бік «українського», що є невід'ємним від цього: національне як етно-культурне, що має величезну історичну тяглість, складає діалектичну єдність з громадянським.

Є багато історико-правових та історико-політичних підтверджень такої єдності, а значить, і необхідності її розуміння. З найбільш відомих і популярних – дослідження процесу формування української модерної нації впродовж ХІХ–ХХ століть історика Я. Грицака [2], а також, із зануренням у попередні століття, письменниці О. Забужко, де вона постає як професійний філософ і культуролог [3]. У неї натомість українське як культурне має більш довге історичне втілення в різних видах існування прото-українського етносу, ніж державно-політичне. Створюють це (українське) різні стани: і землеробсько-селянський та ремісницько-міщанський, і озброєно-елітний – від козаків до владної шляхти. О. Забужко ілюструє та доводить, що саме еліта, як передусім освічений стан, мала вирішальне значення для формування української нації і самого поняття «українець» [3, с. 311–363]. Можна сказати, що таким чином уведено новий культурологічний вимір українського та

української ідентичності, позбавлений сенсів жертви та віктимності. Отримуємо інше, протилежне: гордість, достоїнство, впевненість. Це означало також і культурологічний погляд на правові виміри українського, що були європейського гатунку. Йдеться передусім про Кодекс права Великого князівства Литовського, Руського та Жемайтійського – Литовські Статути (особливо III-й, редакції 1588 року) і Магдебурзьке право (причому, і на українських землях, не тільки в містах і містечках, а й у селах).

До культурологічних вимірів права в історичному контексті можна віднести й релігійний. Він доволі виразно висвітлюється в історії України, починаючи зі шкільних підручників, де часто говориться про «релігійне та національне гноблення» тощо. У контексті саме питання формування української ідентичності про це акцентовано говорить відомий сучасний історик С. Плохій, коли висвітлює культурне (літературно-мистецьке) тло процесів створення Люблінської унії 1569 року, додаючи й чинник географічний, оскільки з ним (мапа Маковського «Велике князівство Литовське та суміжні території») є пов'язаним відновлення терміну «Україна». Правовий аспект процесів (ідентичності) тлумачиться, як і в О. Забужко, через культуротворчу діяльність «православних княжих еліт», у цьому випадку з підкресленням ролі князя Острозького [6, с. 111–112]. Йдеться про відомі факти з історії України того періоду.

Деякі культурологічні виміри втілюються в термінології, що демонструє ексклюзивність українського – якість, що має велике значення для визначення ідентичності. У мовному аспекті можна привести приклади поняття «козак» або ще більш виняткового поняття – «злука». Воно має багато смислових навантажень в українській мові, включаючи й правове (також політичне, історичне, художньо-мистецьке тощо), і воно може бути безпомилковим маркером української ідентичності як втіленням (та складником) «культурологічного виміру» відповідних форм свідомості та сфер діяльності.

Таким чином у питанні визначення та розуміння української ідентичності єдність ідентичності етно-національної та громадянської може формуватися з використанням культурологічних вимірів права. Питання права є засадничим з зв'язку з такими його характеристиками, як обов'язковість і загальність. Важливість зазначених культурологічних вимірів посилюється і з виокремленням та актуалізацією нового в різних їх (вимірів) об'єктиваціях.

Список використаних джерел

1. Абрамович С. Д., Тілло М. С., Чікарькова М. Ю. Культурологія : навч. посіб. Київ : Кондор, 2005. 352 с.
2. Грицак Я. Нарис історії України. Формування модерної нації XIX–XX століття. Київ : Yakaboo Publishing, 2022. 656 с.
3. Забужко О. Notre Dame d'Ukraine: Українка в конфлікті міфологій. Вид. 4–те. Київ : КОМОРА, 2024. 656 с.
4. Про культуру: Закон України. *Відомості Верховної Ради України* (ВВР). 2011. № 24. ст. 168. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2778-17/conv#Text>

5. Купчишина В. Теоретичні аспекти дослідження змісту поняття «ідентичність» як психологічного феномену. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського*. 2025. Серія «Психологія». 36 (75). С. 12–17.

6. Плохій С. Брама Європи. Історія України від скіфських воєн до незалежності / пер. з англ. Романа Клочка. Перероб. і доп. вид. Харків : Клуб Сімейного Дозвілля, 2025. 512 с.

7. Попович М. В. Нарис історії культури України. Київ : АртЕк, 1998. 728 с.

8. Попович М. Раціональність і виміри людського буття. Київ : Вид-во Сфера, 1997. 290 с.

ЛИТВИНОВ Олександр Миколайович,
професор кафедри гуманітарних
та інноваційно-музичних дисциплін
Київської муніципальної академії
музики імені Р. М. Глієра,
доктор юридичних наук, професор

УКРАЇНСЬКА ІДЕНТИЧНІСТЬ ТА ЇЇ ВОРОГИ (алюзія попперова історизму як акт відчайдушного звернення)

Історизм і міфологія (замість вступу).

Ідентичність є результатом акту визнання кожною особою себе частиною певної культурної чи то іншої спільноти. Тому знання про спільноту мають ключове значення, оскільки йдеться про прийняття/неприйняття умов існування в цій спільноті, тобто відповідності життєвих, насамперед ціннісних орієнтирів індивідуальних – суспільним (і соціальним в цілому), у марксистській термінології: свідомість окремої людини залежить від суспільної свідомості, що її формує. Марксове поняття історичної необхідності Поппер називає історизмом, показавши метафоричність та міфологічність такого тлумачення процесів розвитку людства. Міфологічність як спосіб образно-художнього спрощення дійсності є доступним переважній більшості людей завдяки відсутності необхідності інтелектуального напруження для розуміння. У версії російських більшовиків (Ленін) було використано це примітивізоване розуміння, ще й з підкресленим відкиданням ідеї національного.

Історизм як світоглядний фатум природничого штибу стає міфологією мільйонів людей, не здатних осмислити складний світ адекватно, без інфантильного спрощення. Звідси радянська пропагандистська апеляція до «простої людини» та вдавана її абсолютизація. Таке спрощення призводило (і